

**MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR
MAKTABIDA TALAFFUZGA O‘RGATISH YO‘LLARI**

Maxmudova Madinaxon Sobirxonovna

kafedra dotsenti, PhD

Xushnazarova Muqaddas

Maxsus pedagogika, Logopediya yo‘nalishi magistranti

Talaffuzga o‘rgatish – eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar maktabida muloqotning to‘liq vositasini shakllantirish vazifasini ko‘rib chiqadi. Nutqiy rivojlanmaslikni bartaraf etish nafaqat maxsus fan sifatidagi tilga o‘rgatishning zarur sharti, balki mehnaga tayyorgarlikning asosi hisoblanadi.

Nutqni shakllantirish va uni tuzatish bir-biriga bog‘liq vazifalarni yechishni taqozo qiladi. Bolalarda nutqni tushunishni rivojlantirish yo‘nalishidagi ish o‘qituvchining sinfga va alohida o‘quvchiga qarata aytgan toshpirig‘i, buyrug‘i, aniq vaziyatni o‘z ichiga olgan sodda murojaatini tushunishni o‘rgatishdan boshlanadi. Keyinchalik ularni faol nutqda qo‘llashni boshlaydilar. Yangi nutqiy materialni tushunishni rivojlantirish doimo birinchi darajada turadi. Zaif eshituvchilarning og‘zaki nutqi eshituv-ko‘ruv asosida qabul qilinadi.

Labdan o‘qish malakasini shakllantirish ikki xil yo‘nalishda olib boriladi: dars va darsdan tashqari paytidagi nutqiy muloqot jarayonida va maxsus mashqlarni bajarish paytida. Labdan o‘qishning muvaffaqiyatli bo‘lishi nutqning tuzilishi va talaffuzini o‘rganish bilan belgilanadi.

Og‘zaki nutqni samarali shakllantirish o‘qituvchining nutqini qabul qilishdan boshlanadi. So‘ngra o‘quvchilarni turli so‘zlardan ibora qurishga, fikrni mustaqil ifodalashga o‘rgatiladi. Og‘zaki nutq ta‘limning birinchi bosqichida iboralardan, keyinchalik darak va so‘roq gaplardan foydalaniladi.

Og‘zaki nutqning leksik-grammatik tomonlarini shakllantirish talaffuz malakalarini rivojlantirish va korreksiyalash bilan uzviy bog‘liq. To‘g‘ri, aniq, ifodali og‘zaki nutqni shakllantirish vazifasi ta‘limning birinchi uch yilligida hal qilinadi. Keyinchalik talaffuz ustida ishlash korreksion xarakterga ega bo‘ladi. Talaffuz malakalarini rivojlantirish yakka mashg‘ulotlarda, maxsus darslarda, shuningdek, o‘quv-tarbiya ishi jarayonida olib boriladi. Dialogik va monologik nutqqa o‘rgatish. So‘zlashuv nutqi malakasini rivojlantirish o‘quv mashg‘ulotlarida, o‘yin, mehnat, tasviriy faoliyat jarayonida olib boriladi. Bu ishda o‘quvchilar dialogik nutqning turli ko‘rinishlarini o‘zlashtiradilar (iltimos, savol-javob, bajarilgan topshiriq haqida ma‘lumot). Suhbat mavzulari doimo murakkablashadi. Monologik nutq qurilishidagi mashqlar tilning barcha komponentlarini rivojlantirishni nazarda tutadi va o‘quvchilardan nutqiy materialni mobilizatsiyalashni talab qiladi.

Yozma nutqqa o'rgatish zaif eshituvchilar maktabida nafaqat asosiy didaktik masala, balki nutqni rivojlantirish vositasi hisoblanadi. Zaif eshituvchilarning nutqi va fikrlashini rivojlantirishda yozma ishlar muhim o'rin tutadi. Bu ishlar o'quvchilarning nutqiy imkoniyatlarini faollashtiradi, nutqiy faoliyatni shakllantiradi. Mustaqil insholarda yo'l qo'yilgan xatolar ustida ishlash, mashg'ulotlarning turli ko'rinishlarida nutqni rivojlantirish mashqlarining asosiy qismi hisoblanadi.

Nutqning lug'at asosini shakllantirish. Nutqni shakllantirish bo'yicha ish tizimi, bolalardagi so'zlarni korreksiyalash, lug'atini boyitishni nazarda tutadi. Lug'at ishida asosiysi — og'zaki va yozma nutqda so'zdan to'g'ri foydalanishga o'rgatish, nutqning grammatik qurilishini shakllantirish, o'qish mashg'ulotlari. Bundan tashqari, lug'at ishi bolalarda so'z muloqotini shakllantirish vositasi hisoblanadi.

Nutqning grammatik qurilishini shakllantirish. Grammatik mashg'ulotlarning asosiy maqsadi tilga o'rgatishning boshlang'ich bosqichida so'zlar o'rtasidagi munosabatni ifodalashdan iborat, Nutqning grammatik qurilishi lug'at ustida ish bilan bog'liqholda olib boriladi. Amaliy grammatik malakalar morfologiya va sintaksis qonunlari asosida rivojlanadi. Grammatik kategoriyalar nutqiy amaliyotda o'zlashtiriladi. Ularning har birini o'zlashtirish uchun bolalarga yordam beriladi.

Til tizimi bilan boshlang'ich tanishuv. Til birliklari, uning strukturalari o'quvchilar oddida til vositalarini bilish imkoniyatlarini ochib beradi. Bu esa, ularning nutqiy malakasini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratib beradi. Tilga o'rgatish jarayonida o'quvchilar kuzatishga, tahlil qilishga o'rganadilar. Bu esa, ularga o'z nutqini tekshirishga yordam beradi. Grammatika darslardagi bilimlar so'zlarning leksik ma'nosining kengayishi va chuqurlashishini ta'minlaydi.

Til mashg'ulotlari – o'rganish ob'ekt sifatida atrofdagi olamni anglashga, fonetika, grammatika, to'g'ri yozish malakasini rivojlantirishga, turli mashqlarni bajarish usullarini egallashga, darslik va jadvallar bilan ishlashga o'rgatadi.

Talaffuzga o'rgatish bo'yicha ishni tashkil etish tamoyillari. Zaif eshituvchilarni tilga o'rgatish o'qituvchidan ularning nutqini ko'p tomonlama va sistematik o'rganishni talab qiladi. U zaif eshituvchilar nutqi xususiyatlarini ajratishga qaratilgan. Nutqni o'rganish talaffuz, lug'at, grammatik malaka ustida ishlash bilan olib boriladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni tilga o'rgatishda mashg'ulotlarning kommunikativ yo'nalganlik tamoyili tashkil etiladi. Bu tamoyil hamkorligida tilga o'rgatish maxsus ta'lim jarayonini o'quvchilar nutqiy amaliyotining maxsus ishlab chiqilgan tizimi kabi ifodalash mumkin. Nutqni shakllantirish vazifasi muloqot vositasi sifatida o'quvchilar faoliyatidan kelib chiqib hal qilinadi. Maktab-internatda bolalar jamoasining turli faoliyatlari orasida aloqa o'rnatish uchun imkoniyat yaratiladi. O'quv jarayoni, o'yin, ekskursiya, bolalar

mehnat – bularning barchasi tevarak hayotni anglash va nutqni rivojlantirish orasida aloqa oʻrnatishni hisobga olib rejalashtiriladi.

Oʻqituvchi, tarbiyachi, kutubxonachi bir-biri bilan aloqaga kirishish, nutqiy muloqotni tashkillashtirishda oʻzining vazifasini belgilab oladi.

Eshitishda nuqsoni boʻlgan oʻquvchilarda nutqni shakllantirish va uni tuzatish ularning barcha ruhiy jarayonlarni rivojlantirish bilan bogʻliq holda olib boriladi. Bu qoidagi asoslanib, oʻqituvchi oʻzining eʼtiborini bolalarning sensor rivojlanishiga qaratadi.

Talaffuzga oʻrgatish, eshituv-koʻruv qobiliyatini rivojlantirish, eshitish qoldigʻidan foydalanish nutqning sensomotor asosini takomillashtirishni nazarda tutadi. Maxsus taʼlimda foydalanuvchi turli mashqlar, ixtiyoriy diqqat, ixtiyoriy va ixtiyorsiz xotirani tarbiyalashga qaratiladi. (masalan, oʻyinlarda). Oʻquvchilar mustaqil nutqining sistematik, maxsus rejalashtirilgan xatolar ustida olib boriladigan ishlar nutqiy rivojlanmaganlikni bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi va u nutqiy amaliyotning koʻrinishlaridan biridir. Xatolar va ularni tuzatishga eʼtiborni qaratish lugʻatni boyitishga, grammatik malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Eshitishda nuqsoni boʻlgan oʻquvchilar taʼlimida nutq koʻrinishlari va shakllari maxsus rol bajaradilar.

Bu vazifaning belgilanishi nutqning lingvistik, psixologik, didaktik xususiyatlari bilan bogʻliqdir.

Nutqning turli shakllari va koʻrinishlaridan differensial foydalanish tamoyili bilan hamkorlikda oʻqituvchi sinf bilan muloqot oʻrnatadi. Nutqning turli shakllari oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Yangi leksika, grammatikani mustaqil oʻzlashtirish zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi uchun asosiy omil boʻlib hisoblanadi. Shuning uchun oʻquv jarayonida qoʻllaniluvchi nutqiy zahirani bartaraf qilish va korreksiyalash tilga oʻrgatishning muhim tamoyili hisoblanadi. Eshitishda nuqsoni boʻlgan oʻquvchilar maktabida ona tiliga oʻqitish boʻyicha dastur oʻquvchilar nutqiy rivojlanishning oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Nutqiy faoliyatda til materiali va til sistemasini oʻrgatish fikrlashning mazmunini ifodalovchi tushunchalar qiymatini oʻzlashtirish uchun yordam beradi.

Kuzatishlar boʻyicha, maxsus maktablarda tilga oʻrgatishning mazmuni zaif eshituvchi oʻquvchilarning aqliy rivojlanish dasturi boʻlib hisoblanadi. Dasturda tilga oʻrgatishning vazifalari ham belgilab berilgan. Bu ikki usulda olib boriladi: birinchidan, amaliy talablarni oʻzlashtirishda oʻquvchilarga til manbaalari haqida maʼlumot beriladi (2-4-sinflar), ikkinchidan, 4-sinfdan boshlab “Grammatika va toʻgʻri yozish” boʻlimi kiritiladi.

Ona tiliga oʻrgatish dasturi bir nechta boʻlimlarni oʻz ichiga oladi.

Savod o'rgatish.

Bu bo'limning mazmuni o'z ichiga o'qish va yozish malakalariga bo'lgan talablarni oladi. Ularda ko'nikmalar aniqligi belgilanadi, shuningdek, zaif eshituvchilarda shakllanayotgan asosiy sharoitlar belgilab berilgan. Talablarga muvofiq holda savodga o'rgatish dasturi og'zaki nutqda korreksion-rivojlantiruvchi vazifani bajaradi.

"Savodga o'rgatish" bo'limi bo'yicha ishning mazmuni "Nutqni rivojlantirish", "Eshituv qobiliyatini rivojlantirish", "Talaffuzga o'rgatish", "Nutqning grammatik tomonini shakllantirish" bo'limlari bo'yicha olib boriladigan ish mazmuni bilan bog'liq.

O'qish. Bu bo'lim qator talablarni o'z ichiga oladi va to'g'ri, ifodali o'qishni tarbiyalaydi. O'qish mashg'ulotlari bolalar nutqini shakllantirish va korreksiyalashda muhim o'rin egallaydi. Ular o'quvchilarning tevarak olam haqidagi boy imkoniyatlarini ochib beradi.

Matn bilan ishlashda o'quvchilar o'qilgan matnni mustaqil baholashni, mant mazmunini o'zining hayot malakasi bilan bog'lashni o'rganadilar. Bu bo'lim to'rtta qismni o'z ichiga olgan: "O'qish tematikasi", "O'qish malakasi", "Matn bilan ishlash", "Sinf dan tashqari o'qish".

Nutqni rivojlantirish. Bu bo'lim ona tili darslaridagi nutqiy muloqotning maxsus tashkil etilgan amaliyoti asosiy qismining bajarilishini talab qiladi. Bu bo'limda o'quvchilar nutqiga kiritilishi kerak bo'lgan so'zlarning leksik-semantik guruhlari ko'rsatib o'tilgan. Bo'limda o'quvchilarning nutqiy ko'nikma va malakalariga qo'yilgan talablar murakkablashib boradi. Dasturda ko'rsatilgan nutqiy ko'nikma va malakalar, til materiallari orasida bo'lim mavzulari alohida o'rin tutadi. "Yozish va nutqni rivojlantirish", "Tevarak olam bilan tanishtirish". Sinflar bo'yicha mavzular taqsimlanishi turlichadir.

Yozma nutqqa o'rgatish ta'limida o'quvchilar gap tuzishga, rasmlarni ta'riflashga, xat yozishga, insho yozishga, badiiy adabiyot qahramoniga xarakteristika berishga o'rganadilar. Nutqning grammatik qurilishni shakllantirish. Bu bo'limning talabi o'quvchilarning faol nutq va grammatik nutq vositalarini egallashini ta'minlashi kerak.

Grammatik kategoriyalar shakli va mazmunining birligi tamoyili boshlang'ich bosqichda grammatik mohiyati va ikkilamchi sifatda – ifodalashning til vositalari bo'lib hisoblanadi.

O'quvchilarning o'z fikrini ifodalashning grammatik vositasini o'zlashtirish bo'yicha dasturning ushbu bo'limi talablarning alohida sistemasining yaratishni nazarda tutadi. Ushbu talablarning tashkil etilishi dastlab alohida grammatik qonuniyatlarni o'zlashtirishni, keyinchalik esa ularni sistemalashtirishni ta'minlaydi.

Grammatika va to'g'ri yozish. Bo'limning nomi maktab an'anasida mustahkamlangan. U ko'p rejalashtirilgan ishning bir qismini tashkil etadi. Bu bo'lim bo'yicha olib boriladigan ish nutqni rivojlantirishda grammatik qonuniyatlarni mustahkamlashga, til sistemasi bilan tanishtirishga qaratiladi. Grammatikaning boshlang'ich kursi yuqori sinflarda sistematik kursni o'zlashtirish uchun baza bo'lib hisoblanadi.

Talaffuzga o'rgatish ta'limi ona tili dasurining barcha bo'limlari bilan uzviy bog'langan. O'quvchilar og'zaki nutqining talaffuziga qo'yilgan talablar "Eshituv qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish" dasturida o'z ifodasini topgan.

Talaffuzga o'rgatish o'z ichiga ovoz, tovush, so'z va ibora talaffuzi ustida olib boriladigan ishlarni qamrab oladi. Shuningdek, ovozning normal balandligi, kuchi, tembrini tarbiyalash ishlari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarda so'z va mantiqiy urg'u bo'yicha amaliy malakalar ishlab chiqiladi. So'zning tovush asosini egallashga doir mashqlarga katta e'tibor qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Madinakhan, M., & Odinakhan, R. (2023). STAGES OF UPBRINGING AND DEVELOPMENT OF SPEECH-IMPAIRED CHILDREN IN THE FAMILY. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 33-37.
2. Maxmudova, M., & Xasanova, I. (2023). DIZARTRIYA NUTQ BUZILISHI TOVUSHNING TALAFFUZ TOMONIDAN BUZILISHI SIFATIDA. *Interpretation and researches*, 1.
3. Madinakhan, M., & Iroda, K. (2023). SPECIFIC FEATURES OF DYSARTHRIA SPEECH DISORDER IN CHILDREN WITH SPEECH DEFICIENCY. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 42-45.
4. Saule, Z., & Sobirxonovna, M. M. (2023). DISRUPTION OF SPEECH, WHICH IS NOT VISIBLE IN RETARDATION OF MENTAL DEVELOPMENT. *Academia Science Repository*, 4, 46-50.
5. Madinakhan, M. (2023). THE THEORETICAL SIGNIFICANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TUTOR OF A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 353-356.
6. Shukhratovich, M. K. (2023). WAYS TO OVERCOME SPEECH DEFECTS IN THE EDUCATION OF PARALYZED CHILDREN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 348-352.
7. Xurshid, M. (2023). Maxsus yordamga muxtoj bolalar va o'smirlarni ijtimoiy reabilitatsiyasida oilaning roli. *Confrencea*, 12(12), 338-342.
8. Xurshid, M. (2023). Rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar oilalarida oilaviy munosabatlarning rivojlanishi davrlari. *Confrencea*, 12(12), 332-337.
9. Xurshid, M. (2023). Maxsus yordamga muxtoj bolalar oilalari bilan olib boriladigan psixoterapevtik ish. *Confrencea*, 12(12), 326-331.
10. Khurshid, M. (2023). Views Of Eastern Thinkers On The Education Of Children With Special Needs. *JournalNX*, 9(11), 210-215.